

Tarixin səhifələrində elə qərarlar, elə anlar var ki, bütöv regionun gələcəyinə istiqamət verən mayak rolunu oynayır. Bu qərarlar milli kimliyin manifestinə, istiqlal mücadiləsinin əbədi abidəsinə çevrilir. Müsəlman Şərqi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 1918-ci il iyun ayının 27-də Azərbaycan dilini dövlət dili elan etməsi tarixi hadisədir. Bu, sadəcə inzibati bir akt deyildi, əsrlər boyu yad mədəniyyətlərin və dillərin təzyiqi altında saflığını, zənginliyini və varlığını qorumaq üçün mübarizə aparan dilin ən yüksək zirvəyə ucaldılması idi. Bu qərar Gülistan və Türkmənçay faciələrindən sonra ruhən və cismən parçalanmış bir millətin mənəvi bütövlüyünü bərpa etmək, öz taleyinin sahibi olduğunu bütün dünyaya bəyan etmək iradəsinin parlaq təzahürü idi.

Milli kimliyin səsi: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dil manifesti

XX əsrin əvvəlləri bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da böyük kətlizmlər, siyasi fərtınalar və eyni zamanda milli oyanış dövrü idi. Bir əsrdən artıq davam edən çar Rusiyası istilası dilimizi və milli şüurumuzu hədəf almışdı. Məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən ruslaşdırma siyasəti nəticəsində Azərbaycan dili dövlət idarəçiliyindən, məhkəmə sistemindən, təhsildən və cəmiyyətin digər rəsmi sahələrindən tamamilə sıxışdırılıb çıxarılmışdı. Bütün kargüzarlıq, yazışmalar, tədris rus dilində aparılır, ana dilində danışanlar isə ikinci dərəcəli insan hesab olunurdular. Lakin bu amansız mənəvi sarsıntı xalqın ruhunu sındıra bilmədi. Bu təzyiqlərə cavab olaraq Mirzə Fətəli Axundzadənin toxumlarını səpdiyi maarifçilik hərəkatı cücərməyə başladı. Həsən bəy Zərdabi "Əkinçi" qəzeti ilə milli mətbuatın təməlini qoyaraq xalqı ana dilində danışmağa, oxumağa səslədi. Cəlil Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə cəhələtə, savadsızlığa və öz dilinə xor baxanlara qarşı amansız bir satira müharibəsi elan etdi. Mirzə Ələkbər Sabirin şeirləri dillər əzbəri olaraq xalqı oyadır, kimliyini xatırladırdı. Bu böyük müfəkkirlər ordusu, Cümhuriyyət qurucularının fəaliyyəti üçün mənəvi və ideoloji zəmin hazırlayırdı. Onlar sübut edirdilər ki, dil millətin ruhu, yaddaşı, varlığının təminatıdır.

1918-ci ilin mayında dünyanın siyasi xəritəsində yeni günəş doğdu: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin liderliyi ilə Milli Şuranın Tiflisdə elan etdiyi İstiqlal Bəyannaməsi mənəvi və mədəni azadlığın başlanğıcı idi. Lakin Cümhuriyyətin ilk günləri olduqca ağır və keşməkeşli keçdi. Hökumət erməni-daşnak və bolşevik qüvvələrindən ibarət Bakı Sovetinin təcavüzü səbəbindən müvəqqəti olaraq Gəncə şəhərində fəaliyyətə başlamaq məcburiyyətində qalmışdı. Paytaxt Bakı işğal altında idi, ölkənin bir çox bölgəsində anarxiya hökm sürürdü, gənc dövlətin nə nizam ordusu, nə də tam formalaşmış idarəetmə aparatı var idi. Belə fəvqəladə çətin şəraitdə Fətəli xan Xoyskinin başçılıq etdiyi Nazirlər Şurasının Gəncəyə köçdükdən cəmi 11 gün sonra, iyunun 27-də dil haqqında qərar qəbul etməsi Cümhuriyyət liderlərinin nə qədər uzaqqören və strateji düşündüyünü, dövlət quruculuğunun təməlinə məhz milli ideologiyaanın və milli dəyərlərin dayandığını dərk etdiklərini göstərirdi. Onlar anlayırdılar ki, bayrağı, gerbi olmayan dövlət olmadığı kimi, dövlət dili olmayan dövlət də tam suveren sayıla bilməz.

Həmin tarixi qərarın mətni lakonikliyi və eyni zamanda dərin məzmunu ilə diqqəti cəlb edir: "Dövləti lisan türk dili qəbul edilərək, içəridə bütün məhkəmə, qəbuley-daxiliyyə və sair dövlət vəzifələri başında duranlar bu lisanı bilənlər olana qədər hökumət müəssisələrdə rus dili istemalına da müsaide edilsin". Bu qərar əks bir neçə mühüm məqamı özündə əks etdirirdi. Birincisi, Azərbaycan dilini dövlət dili statusu birməncisi, hökumət realığı nəzərə aldı. Bir əsrdən çox müddətdə bütün idarəetmənin və kadr hazırlığının rus dilində aparıldığı şəraitdə bir gündə bütün sistemi milli dilə keçirməyin mümkünsüzlüyünü anla-

yaraq müəyyən keçid dövrü nəzərdə tutuldu. Bu, dövlət mexanizminin iflic olmasının qarşısını almaq üçün atılmış müdrik addım idi. Üçüncüsü, bu proses həm də xəbərdarlıq idi. Dövlət idarələrində çalışan, lakin dövlət dilini bilməyən məmurlar anlamalı idilər ki, bu vəziyyət müvəqqətidir və onlar qısa zamanda vəzifələrini saxlamaq üçün Azərbaycan dilini öyrənməlidirlər. Cümhuriyyətin daxili işlər naziri Behbud xan Cavanşirin sonralar "Azərbaycan" qəzetinə verdiyi müsahibədə səsləndirdiyi fikirlər hökumətin məsələdəki qətiyyəti bir daha təsdiqləyirdi. O bildirirdi ki, iki ildən sonra bütün Azərbaycan müəssisələri tamamilə milliləşdiriləcək və dövlət dilini bilməyənlər vəzifələrini itirəcəklər.

Dil ilə bağlı qəbul edilən qərar Cümhuriyyət hökumətinin həyata keçirdiyi geniş islahatlar silsiləsində ən əhəmiyyətli mərhələyə çevrildi. Bu qərarın ardınca cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edən milliləşdirmə siyasətinə start verildi. Bu siyasətin episentrində isə təhsil sistemi dayanırdı. Buna görə də, 1918-ci il avqustun 28-də Nazirlər Şurası tərəfindən "Birinci və ikinci dərəcə ibtidai məktəblərin, həmçinin orta təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi haqqında" qərar qəbul edildi. Bu sənədə görə, bütün ibtidai təhsil müəssisələrində tədris ana dilində aparılmalı, orta məktəblərdə isə dövlət dili olan Azərbaycan dilinin tədrisi icbari fənn kimi təbiiq olunmalı idi. Bu, əslində, sovet dövründə onilliklər sonra baş verəcək prosesin hələ 1918-ci ildə həyata keçirilməsi demək idi. Bu qərarın icrasını təmin etmək üçün Maarif Nazirliyi dərhal fəaliyyətə keçdi. Gəncədəki Müəllimlər Seminariyası milliləşdirildi, milli müəllim kadrları hazırlamaq məqsədilə Bakı, Gəncə, Şəki, Zaqatala, Şuşa, Ağdam kimi şəhərlərdə qısamüddətli pedaqoji kurslar təşkil edildi. Kadr çatışmazlığını aradan qaldırmaq üçün qardaş Türkiyədən 50-dən artıq təcrübəli müəllim dəvət olundu. Ən əsası yeni tədris proqramlarına uyğun dərsliklərin hazırlanması və kütləvi nəşri idi. Qısa müddət ərzində, 1919-cu ildə Maarif Nazirliyinin xüsusi nəşriyyat komissiyasının səyi ilə "Türk əlifbası", "Təzə elmi-hesab", "İkinci il", "Yeni məktəb", "Ədəbiyyat dərsləri" kimi onlarla adda dərslik və dərs vəsaiti çapdan çıxaraq məktəblərə paylandı. Bu, gələcək nəsillərin beyninə və ruhuna edilən ən böyük və ən xeyirxah sərmayə idi.

Dövlət dilinin təbiiqi üçün seçilən ikinci mühüm strateji sahə ordu quruculuğu idi. Milli dövlətin suverenliyinin və təhlükəsizliyinin əsas təminatçısı olan ordunun dili də milli olmalı idi. 1918-ci ilin sonunda hərbi nazir vəzifəsinə təyin olunan görkəmli sərkərdə general Səməd bəy Mehmandarov məsələnin əhəmiyyətini dərindən anlayırdı. O, vəzifəsinin icrasına başladıqdan cəmi iki gün sonra, 1918-ci il dekabrın 27-də imzaladığı 34 nömrəli tarixi əmri ilə orduda dövlət dilinin təbiiqini məcburi etdi. Əmrdə qəti şəkildə tələb olunurdu ki, Azərbaycan dilini bilməyən bütün zabitlər bir ay müddətində əsgərlərlə ünsiyyət qurmaq və komanda vermək üçün zəruri olan sözləri və ifadələri öyrənməlidirlər. Bu tələbi yerinə yetirməyənlərin ordudan kənarlaşdırılacağı bildirilirdi. Bu,

sadəcə texniki bir tələb deyildi. Bu, milli ordunun döyüş ruhunu, əsgər və zabit arasında mənəvi birliyi, vətənə bağlılığı gücləndirməyə yönəlmiş çox vacib bir addım idi. Ana dilində səslənən komanda əsgərin qəlbində daha güclü əks-səda doğurur, onu Vətən torpağı uğrunda döyüşə ruhlandırır. Bu siyasətin davamı olaraq 1919-cu il fevralın 11-də hökumət milli ordunun süvari qoşunları üçün nizamnamənin Azərbaycan dilində təsdiq edilməsi barədə xüsusi qərar qəbul etdi. Beləliklə, Cümhuriyyət ordusunun təkə müasir silahlarla deyil, həm də milli ruh və milli dillə silahlandırıldı.

Dövlət dilinin ən ali tribinası isə, şübhəsiz ki, Azərbaycan Parlamenti idi. 1918-ci il dekabrın 7-də Bakıda fəaliyyətə başlayan parlament Şərqdə ilk dəfə olaraq bütün millətlərin və siyasi partiyaların təmsil olunduğu demokratik bir qurum idi. Parlamentin rəsmi işçi dili Azərbaycan dili elan edilmişdi. Bütün iclaslar, müzakirələr, qanun layihələrinin təqdimatı və qəbulu dövlət dilində aparılırdı. Bununla yanaşı, Cümhuriyyət özünün demokratik mahiyyətinə sadıq qalaraq parlamentdə təmsil olunan rus, erməni, yəhudi və digər azsaylı xalqların nümayəndələrinə öz dillərində (əsasən rus dilində) çıxış etmək hüququ tanıyırdı. Bu, gənc respublikanın multikultural dəyərlərə və insan hüquqlarına nə qədər həssas yanaşdığının parlaq nümunəsi idi. Parlament tribunasından Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Fətəli xan Xoyskinin, Nəsim bəy Yusifbəylinin, Əlimərdan bəy Topçubaşovun səsləndirdiyi məntiqli, səlis və odlualovlu nitqlər Azərbaycan dilinin nə qədər zəngin, dərin ifadə imkanlarına malik, ən mürəkkəb siyasi, iqtisadi və hüquqi məsələləri belə ifadə etməyə qadir olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Parlament stenogramları əslinə, Azərbaycan dilinin rəsmi-ışğuzar və siyasi-publisistik üslubunun formalaşması və inkişafı üçün bir məktəbə çevrildi.

Cümhuriyyət hökuməti başa düşürdü ki, dilin həqiqi mənada dövlət dilinə çevrilməsi üçün bütün cəmiyyətdə işlək olmalıdır. Bu məqsədlə dövlət dilini bilməyən məmurlar və ümumiyyətlə, arzu edən hər kəs üçün pulsuz Azərbaycan dili kurslarının təşkilinə başlanıldı. Hökumətin bu məqsədlə dövlət büdcəsindən 351 min manat vəsait ayırması faktı, o dövrün maliyyə çətinlikləri nəzərə alındıqda, dil siyasətinin Cümhuriyyət üçün nə qədər prioritet bir məsələ olduğunu göstərir. Bu, dövlətin öz dilinə, dolayısı ilə öz gələcəyinə yatırdığı sərmayə idi. Milli mətbuat, xüsusilə də hökumətin rəsmi orqanı olan və həm Azərbaycan, həm də rus dillərində nəşr edilən "Azərbaycan" qəzeti, dövlət dilinin təbliğində və yeni terminologiyaanın yaradılmasında müstəsna rol oynayırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü qısa oldu. Cəmi 23 ay yaşadıqdan sonra 1920-ci ilin 27 aprelində bolşevik Rusiyasının hərbi təcavüzü nəticəsində süqut etdi. Lakin onun bu qısa müddətdə gördüyü işlər, xüsusilə də milli dövlətçilik və dil quruculuğu sahəsində atdığı addımlar xalqımızın yaddaşından və tarixindən heç vaxt silinmədi. Cümhuriyyətin Azərbaycan dilinə verdiyi dövlət statusu sonrakı 70 illik sovet işğalı dövründə amansız təzyiqlərə məruz qalsa da ideya, milli ideal olaraq yaşadı. Sovet hakimiyyəti formal olaraq Azərbaycan dilini respublikanın dövlət dili kimi saxlasa da, əməldə rus dilini həyatın bütün sahələrində dominant mövqeyə çıxarmaq siyasətini yeridirdi. Lakin Cümhuriyyətin yandırdığı o şam heç vaxt sönmədi. XX əsrin sonunda müstəqilliyin bərpasından sonra ana dilimiz həqiqi, tam hüquqlu dövlət statusuna yenidən qovuşdu.

Bu gün müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş dövlət dilimiz varlığı və statusu üçün həm də bu tarixi qərarı verən Cümhuriyyət fədailərinə borcludur. Bu qərar bizim milli kimliyimizin səsi, dövlətçilik şüurumuzun təməl daşı və Azərbaycan tarixinin qızıl səhifələrinə əbədi yazılmış şərəf və qürur salnaməsidir.

Ceyhun MƏMMƏDOV,
Milli Məclisin deputatı.